

INDUSTRIA MANUFACTURIERĂ DIN COMITATUL BIHOR ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

de
ANA ILEA

Primele întreprinderi cu caracter manufacturier au apărut în Transilvania în secolul al XVI-lea, reprezentate fiind de morile de hîrtie din Braşov, Sibiu, Cluj, Alba-Iulia, etc, de hutele de potasă şi manufacturile de fier¹. În secolul XVII-lea, în timpul războaielor austro-turce, aproape toate manufacturile din Transilvania şi-au încetat activitatea.

În cursul secolului al XVIII-lea, cu toate că producţia meşteşugărească de breaslă avea o mare pondere în economie, se înregistrează o accentuată dezvoltare a industriei manufacturiere transilvănene determinată de progresul general al forţelor de producţie, creşterea numărului populaţiei, lărgirea pieţei interne şi parţial, externe, precum şi abundenţa de materii prime.

În această perioadă curtea imperială a încurajat dezvoltarea manufacturilor, mai ales pe domeniile coroanei şi fiscale, dar nu în aceeaşi măsură şi în părţile estice ale imperiului, pentru a nu concura mărfurile din provinciile ereditare.

Protecţionismul industriei provinciilor ereditare rămîne firul călăuzitor al politicii economice habsburgice, chiar dacă, după pierderea Sileziei s-au luat unele măsuri de încurajare a industriei manufacturiere în Transilvania. Au fost încurajate însă numai acele ramuri pentru care exista materie primă şi ale căror produse urmau a acoperi, în primul rînd, nevoile interne.

Datorită condiţiilor specifice ale Transilvaniei aici se dezvoltă mai întîi manufacturile mixte ridicate pe domeniile feudale (fiscale, nobiliare, eclesiastice) unde exista şi forţă de muncă şi, de cele mai multe ori, şi materia primă.

Manufacturile domeniiale erau în general slab înzestrate şi de o productivitate scăzută. Nobilii nu făceau mari investiţii, ci căutau să se folosească de toate resursele materiale din cadrul domeniului. Utilizau, în primul rînd, forţa de muncă iobăgească afit pentru muncile auxiliare cît şi pentru cele calificate. Angajau şi specialişti străini, dar pe cît posibil în număr foarte restrîns pentru că aceştia erau plătiţi mult mai bine. Tot pentru a nu face mari investiţii se orientau spre acel gen de manufacturi pentru care dispuneau de materie primă. Investiţiile statului în manufacturi au fost mai puţin însemnate pe teritoriul Transilvaniei faţă de cele din Banat. Cele mai importante întreprinderi de pe domeniile fiscale din Transilvania au fost manufacturile de fier de la Hunedoara, apoi morile de hîrtie şi hutele de sticlă şi salpetru².

1 B.Surdu, *Contribuţii la problema naşterii manufacturilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie*, Cluj, VII, 1964, p. 148

2 B.Surdu, *Linii de dezvoltare social-economică a Transilvaniei în secolul al XV-lea pînă la răscolul lui Horea*, în *Anuarul Institutului de istorie*, Cluj, 1960, p. 126

În comitatul Bihor putem vorbi de o industrie manufacturieră numai începînd cu secolul al XVIII-lea. Preocupări anterioare sînt cunoscute doar în ce privește producerea fierului și a aramei. Urbaniul domeniului Beiuș din anii 1600 înregistrează o fierărie în satul Boi (contopit apoi cu Vașcăul) și 2 topitorii de aramă la Băița și Poiana³.

O trăsătură caracteristică a dezvoltării industriei manufacturiere din Bihor o constituie faptul că aici, spre deosebire de Banat și Transilvania, la înființarea de manufacturi participă aproape în exclusivitate numai nobilimea laică. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea nu sînt cunoscute în comitat nici investiții de stat și nici negustorești. Orașul Oradea, împărțit în patru ținuturi⁴ cu administrație separată și aflate sub jurisdicția episcopiei romano-catolice și a Capitlului său nu putea participa la înființarea de manufacturi. Înelungatul proces intentat de orașul Oradea împotriva Capitlului pentru recunoașterea vechilor privilegii de oraș liber au sfîrșit și mai mult dezvoltarea lui industrială, îngustînd posibilitățile de investiții în tot cursul secolului al XVIII-lea.

Așadar, singurii care aveau posibilități în dezvoltarea industriei erau marii nobili laici și eclesiastici. Deși aceștia nu erau interesați inițial în a face prea mari investiții, punînd accent în primul rînd pe agricultură, pe măsura antrenării domeniilor feudale în relațiile de schimb ei vor urmări creșterea veniturilor bănești prin valorificarea și pe cale industrială a materiilor prime de pe domeniu.

Ca urmare, pe marile domenii din comitat se ridică manufacturi de fier, sticlă, bere, hîrtie și hute de potasă. Este greu de stabilit data înființării lor. Majoritatea sînt menționate în documente la un moment dat, în contextul cheltuielilor sau veniturilor, cînd ele funcționau deja. La cele mai multe dintre ele vom da primul an din documentele care atestă existența lor.

În secolul al XVIII-lea în comitatul Bihor funcționau 15 întreprinderi manufacturiere și 7 hute de potasă. Redăm mai jos tabelul manufacturilor, atestate pe baza documentelor de arhivă și a datelor bibliografice.

Nr. crt.	Natura manufacturii	Proprietarul în sec. XVIII	Data înființării sau atestării	Locul
1.	fier	Episcopia romano-catolică Oradea	1600	Vaşcău
2.	fier	Episcopia romano-catolică Oradea	1738	Pocioveliște
3.	fier	Episcopia romano-catolică Oradea	1738	Drăgănești
4.	fier	Comunitatea	1721	Briheni
5.	sticlă	Întreprinderea nobil. fam. Károly	1722	Săldăbagiu
6.	sticlă	Episcopia romano-catolică Oradea	1741	Beliu

3 D.Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol.II, București, 1968, p.855-857; D.Prodan, *Domeniul Beiușului la 1600*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, 1962, p.53, 99-101

4 Orașul Oradea era împărțit astfel: orașul Oradea-Mare sub jurisdicția Capitlului romano-catolic; ținuturile Oradea-Olosig și Oradea-Velența sub jurisdicția Episcopiei romano-catolice și Oradea-Subcetate care aparțineau cetății. Despre procesul dintre oraș și capitol vezi: I.Puşcaș, *Convenția din 1722 dintre Capitulul episcopiei catolice din Oradea și orașul Oradea*, în *Lucrări științifice*, Oradea, 1972, p.69-74

7.	sticlă	Întreprindere nobiliară	cca.1767	Săliște
8.	sticlă	Întreprindere nobiliară	a doua jumătate a sec. XVIII.	Voievozi
9.	bere	Episcopia romano-catolică Oradea	1721	Oradea-Seleuș
10.	bere	Episcopia romano-catolică Oradea	1721	Beiuș
11.	bere	Episcopia romano-catolică Oradea	1738	Beliu
12.	bere	Capitulul romano-catolic Oradea	1702	Oradea
13.	bere	Capitulul romano-catolic Oradea	1714	Rontău
14.	hârtie	Episcopia greco-catolică Oradea	1789	Finiș-Beiuș
15.	mătase	Comitat și societate particulară	1793	Oradea

Hute de potasă aveau Episcopia romano-catolică⁵ la Beliu, Capitlul⁶ la Cărăsău, Lupoia și Dumbravița de Codru, Episcopia greco-catolică⁷ la Șuncuiș și Șoimuș și familia Barany⁸ la Voievozi. Avînd în vedere simplitatea instalațiilor, a procesului de producție, numărul scăzut de lucrători, faptul că nu reclamau forța de muncă specializată, hutele nu pot fi considerate manufacturi. Potasa se producea pentru hutele de sticlă sau pentru alte necesități ale domeniilor. Hutele de potasă sînt menționate în documente relativ tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, iar perioada lor de funcționare era determinată de abundența materialului lemnos din zona respectivă.

Alături de hutele de potasă amintim cuptoarele de ars varul, carierele de piatră, cărămidăriile și morile de scînduri, care de asemenea, erau niște întreprinderi ce nu întruneau condițiile unei manufacturi, dar au jucat un rol important în contextul vieții socio-economice a vremii, asigurînd materialul de construcție pentru populație⁹.

Revenind la manufacturi, după cum rezultă din tabelul de mai sus, 10 dintre ele funcționau pe cele trei domenii ecleziastice, 3 erau ale unor familii nobiliare, una era țărănească și în sfîrșit una era particulară. În amplasarea manufacturilor, în cadrul domeniilor, stăpîinii s-au orientat în funcție de locurile unde se afla materie primă, facilitatea transporturilor, posibilitățile de asigurare a forței de muncă și de valorificare a produselor. Astfel, fierăriile au fost concentrate în sudul comitatului, în apropierea munților Bihariei, bogăți în minereuri de fier și păduri. Cea mai veche dintre ele, fierăria de la Vașcău¹⁰ care

5 Arhivele Statului Oradea, (în continuare A.S.O), fond Episcopia romano-catolică de Oradea, Acte economice, dos.3254

6 A.S.O., fond Capitlul episcopiei romano-catolice Oradea, Actele ședințelor politico-juridice, anul 1795-1796

7 A.S.O., fond Episcopia greco-catolică Oradea, dos.473

8 A.S.O., fond Prefectura județului Bihor, inv.41, dos.124, f.94-96

9 V.Covaci, Informații documentare despre vărăritul din Bihor în secolele XVIII-XIX, în Bihorena, VI-VII 1979-1980, p.55-80; A.Ilea, Documente medievale despre morile de scinduri din Țara Crișurilor, în Bihorena, v.1977, p.141-156

funcționează neîntrerupt din secolul al XVI-lea, era așezată în partea de nord-vest a acestui târg, pe partea stîngă a Crișului Negru, unde erau concentrate cele mai multe edificii domeniiale. Celelalte două fierării domeniiale au fost ridicate tot pe domeniul Episcopiei romano-catolice, în anul 1738, în satele Pociovelește și Drăgănești în apropiere de Beiuș¹¹.

Tot în această perioadă, mai precis în anul 1741, este înființată și manufactura de sticlă, mai înfi în localitățile Groșeni și Hășmaș, iar mai târziu mutată la Beliu¹².

Prin înființarea acestor manufacturi în cadrul domeniului, episcopia urmărea, pe de o parte, valorificarea resurselor naturale existente aici, iar pe de altă parte obținerea produselor finite (fier și sticlă) necesare la construirea de noi edificii și dotarea domeniului cu instrumente și unelte pentru practicarea agriculturii, exploatarea pădurilor, etc.

O bună organizare administrativă a domeniului episcopiei impunea construirea de sedii administrative, depozite, cărciumi, măcelării și alte edificii la nivelul tuturor oficiilor economice. Orașul Oradea era în plină reconstrucție și se proiectau atunci unele din impunătoarele clădiri care se păstrează și astăzi.

Încă de la început proprietarul a avut în vedere și vânzarea unei părți din producție pentru obținerea de venituri bănești, după cum rezultă din situațiile de venituri și cheltuieli ale manufacturilor.

Fierăriile funcționau folosind forța hidraulică a apei, adusă prin canal la roțile care acționau ciocanele de bătut și foile de la cuptoare. Ele cuprindeau întregul complex de reducere a minereului, obținere a fierului și prelucrarea lui.

Funcționarea și întreținerea manufacturilor erau asigurate, în primul rînd, prin munca iobagilor din satele din jur, în contul obligațiilor urbariale și chiar contra plată. În sarcinile iobăgești ale locuitorilor intrau muncile auxiliare ca: tăiatul și transportul lemnului, extragerea și transportarea minereului de fier și a pietrei de cuarț, arderea și transportarea cărbunelui, muncile de întreținere, transportarea produselor finite etc. Pentru asigurarea unor bune condiții de funcționare încă de la începutul secolului fierăria de la Vașcău era deservită de un anumit număr de sate din district care efectuau muncile auxiliare în contul censului, dijmei și nonei. Muncile care urmau a fi prestate, mai precis cantitățile de minereu și cărbune pentru transportat erau stabilite în mod concret pentru fiecare localitate în parte, iar juzii sătești erau răspunzători de executarea lor. Aceleași munci puteu fi executate și contra plată, dar numai după achitarea obligațiilor urbariale.

Reglementarea urbarială din anul 1772 a adus unele modificări în relațiile de producție, prin reducerea zilelor de robotă. Faptul că obligațiile în muncă pe lîngă manufacturi erau mult mai apăsătoare decît în altă parte rezultă clar din nenumăratele pîngeri ale locuitorilor din sudul comitatului de-a lungul anilor și, mai ales, cu ocazia frămîntărilor care au avut loc aici la mijlocul secolului cînd huta de sticlă din Beliu a fost incendiată¹³.

Existența fierărilor a dat posibilitatea răspîndirii meșteșugului prelucrării fierului în rîndul localnicilor și deschiderii a numeroase ateliere meșteșugărești. Pe lîngă că și-au

10 Pentru informații amănunțite privind fierăria de la Vașcău vezi: A.Ilea, I.Popovici, Fierăria de la Vașcău în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în *Crisia, Oradea*, 1973, p.200-217; A.Ilea, Fierăria de la Vașcău în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca*, 1977, p.110-125

11 Cele două fierării sînt amplu prezentate în lucrarea: I.Popovici, *Manufacturile de fier de la Pociovelește și Drăgănești din comitatul Bihor (1738-1756)*, în *Biharea*, 1977, p.76-124

12 V.Covaci, *Manufactura de sticlă din Beliu în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, 1973, p.220-234; *Manufactura de sticlă din Beliu în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, 1976, p.75-88

13 B.Surdu, *Liniiile dezvoltării social economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea pînă la răscoala lui Horea*, în *Anuarul Institutului de istorie, Cluj*, 1960, p.160

însușit meseria, țărani aveau și de unde să-și procure fierul pentru confecționarea diferitelor unelte care mai târziu vor fi recunoscute nu numai prin utilizarea lor ci și prin calitățile lor¹⁴. Meșteșugul fierului în district era încurajat și de proprietarul manufacturii, care, de multe ori, distribuia fierarilor fierul necesar pentru confecționarea uneltelor (cuie, scoabe, potcoave, securi) contra plată.

Unii locuitori, profitând de existența resurselor naturale, au luat inițiativa înființării de ateliere care să cuprindă întreg complexul de obținere și prelucrare a fierului. Este cazul celor din Briheni care, în 1721¹⁵, aveau o fierărie proprie, ridicată pe cheltuiala lor. În virtutea drepturilor stăpînului de pămînt aceștia erau obligați să-i dea a zecea parte din producție. În anul 1744¹⁶ tot la Briheni a mai fost ridicată o fierărie de către un oficial al episcopului. Peste cîțiva ani aceasta este cumpărată de țărani care lucrau acolo. Cele două fierării țărănești continuă să funcționeze la Briheni pînă în secolul al XIX-lea.

Manufacturile din sudul comitatului, păstrîndu-și caracterul feudal în cursul secolului al XVIII-lea, prin angajarea lucrătorilor plătiți desprînși total sau parțial de agricultură, precum și a unui personal administrativ, dau posibilitatea dezvoltării relațiilor capitaliste. Acest element este vădit în sistemul de salarizare și modul de valorificare a produselor. Salarizarea era mixtă, în natură și bani, pentru întregul personal al manufacturilor. Lucrătorii care participau direct la procesul de producție, erau plătiți după unitatea de produs, deci cîștigul lor lunar era în funcție de producția realizată. În natură primeau o cantitate anuală fixă de cereale, lemne și alte produse, conform prevederilor contractului de angajare, dar valoric aceasta era mult inferioară salariului în bani.

În ce privește valorificarea produselor, se constată că mai mult de jumătate din producție era destinată vînzării, atît direct de la manufacturi cît și de la provizoratele Vașcu și Beliu și de la depozitele din Oradea. Prin intermediul meșteșugarilor și comercianților diferitele produse de fier și sticlă au depășit granițele comitatului.

Noile relații de producție vor deveni tot mai pregnante în cursul secolului al XIX-lea în cadrul fierăriei de la Vacău și a hutei de sticlă din Beliu. Acestea au fost arendate unor particulari, care nu vor mai putea asigura forța de muncă țărănească neplătită.

Un alt gen de manufacturi care au funcționat în Bihor sînt cele de bere. Acestea nu se situează între întreprinderile aducătoare de mari venituri. Se înființau de obicei în orașe și țîrguri. Ca materie primă manufacturile de bere foloseau orzul și hameiul, iar în ceea ce privește utilajele se rezumau la cazanele pentru fiert și vasele necesare pentru preparare, răcire și depozitare. Mîna de lucru se asigura și aici, în cea mai mare parte, prin munca iobăgească neplătită. Muncitori specializați existau doar 1-3 berari angajați prin contract.

După cum rezultă din tabelul de mai sus, în comitatul Bihor funcționau 5 manufacturi de bere dintre care 3 ale episcopiei, situate în Oradea-Seleuș, Beiuș și Beliu și ale capitlului la Oradea și Rontău.

Cea mai veche dintre ele este manufactura din Oradea, atestată documentar la anul 1702 cînd se punea deja problema extinderii edificiului ei¹⁷. Comunitatea orașului Oradea și capitlul participau la veniturile și cheltuielile manufacturii, astfel cu 2/3 participa capitlul și cu 1/3 orașul. În aceste condiții manufactura funcționa de multe ori sub capacitate, iar lucrările de întreținere nu se efectuau la timp. Neînțelegerile între cele două părți continuă pînă în secolul al XIX-lea, cînd manufactura își încetează activitatea.

Situația în care se afla manufactura din Oradea, a fost unul din motivele pentru care capitlul înființează, în anul 1714, o manufactură de bere la Rontău¹⁸. După cum rezultă din

14 A. Chiriac., *Feronerie populară din Bihor*, Oradea, 1978, p.52-60

15 A.S.O.fond Episcopia romano-catolică Oradea, Registre, nr.363, f.8

16 Ibidem, Acte economice, dos.3739, f.63-64

17 A.S.O.fond Capitlul episcopiei romano-catolice Oradea, Registre, nr.64, f.82

inventare și din actele de venituri și cheltuieli, aceasta era de o capacitate mai mică decât cea din Oradea. Produsele ei se vindeau în cârciumile domeniiale din satele învecinate. În primele decenii ale secolului al XIX-lea capitulul va abandona această manufactură.

Manufacturile episcopiei din Seleuș și Beiuș sînt atestate în anul 1721¹⁹ cînd deja funcționau, iar cea de la Beliu în 1738²⁰. Nici una din aceste manufacturi nu este tratată în literatura de specialitate. Se păstrează însă o bogată documentație inedită mai ales în legătură cu manufactura de la Seleuș. Întrucît aceasta este reprezentativă între manufacturile de acest gen, atît în ce privește înzestrarea și capacitatea, cît și perioada de funcționare, în cele ce urmează vom da cîteva detalii privind producția, valorificarea, forța de muncă și alte aspecte legate de existența ei îndelungată.

Documentele mai importante care ne oferă prețioase informații privind fabricarea berii la Seleuș sînt inventarele, conscrierile generale, actele de venituri și cheltuieli, contractele de muncă, de arendare și alte documente întocmite de oficialii domeniului. Situațiile de venituri și cheltuieli (*Rationes officinae cerevisiariae* sau *Rationes braxatoriae*) întocmite de maistrul berar se păstrează începînd cu anul 1727 pînă în anul 1770, cu mici lipsuri.

Primul inventar al manufacturii este din anul 1733²¹, în care este descris întregul edificiu al berăriei (*Domus braxatoria*) cu toate instalațiile și uneltele necesare, starea de conservare și măsurile de restaurare ce se impun.

O descriere mai completă a berăriei este cea din anul 1778 cuprinsă în conscrierea bunurilor episcopiei²². Berăria era situată în partea de nord a satului, înspre Oradea. Edificiul era de formă triunghiulară, construit din cărămizi, avea un singur nivel și era acoperit cu șindrilă. Se compunea din trei camere mari, una mai mică și o bucătărie, adaptate drept locuință pentru maistrul berar și lucrători. Este descrisă apoi camera propriu-zisă (*braxatorium*) în care se afla un cazan de cupru de o capacitate de 60 urne. În continuare se afla camera de răcire (*refrigeratoria*), cu un vas mare de stejar (*labrum quercini*) de 60 urne. În dreapta acesteia se afla camera pentru fierberea țuicii (*ustrina cremati*) de formă boltită, din care se trecea în camera pentru prepararea malțului (*camera maceratoria polentae*). Urma apoi încăperea pentru uscarea malțului (*camera siccatoria polentae*). Sub berărie era amenajată pivnița din piatră. Întreg edificiul era evaluat la 2363 fl. Pînă la sfîrșitul secolului edificiul berăriei rămîne sub această formă, efectuîndu-se doar lucrări de întreținere.

Materia primă pentru fabricarea berii și a țuicii (orz, hamei, grîu, porumb, secară, prune, borhot) se procură cu multă ușurință din producția alodială sau din dijmă. Pentru hamei erau culturi speciale pe alodiu sau se și impunea unor localități cultivarea lui. Uneori se și cumpăra. Procesul de producție era cel obișnuit la acest gen de manufacturi, aproape același ca și astăzi, adaptat însă la instalațiile rudimentare ale vremii²³.

Manufactura producea două sortimente de bere și anume: berea obișnuită (*ordinaria cerevisia*) și berea blondă (*alba cerevisia*). Berea albă era de calitate superioară, dar se producea în cantități mai mici.

În ce privește consumul specific, în general dintr-o cîblă de orz se obțineau 3 tine de bere. Producția de bere era determinată de numărul fierberilor (*coctura, braxatura*) care se

18 Ibidem, f.69- 70

19 A.S.O.fond Episcopia romuno-catolică Oradea, Registre, nr.368, f.86

20 Ibidem, Acte economice, dos.1580/1738

21 A.S.O.fond Domeniului episcopesc român - unit Beiuș, dos.1, p.174-180

22 A.S.O.fond Episcopia romano-catolică Oradea, Registre, nr.370, p.180-185

23 B.Surdu, Contribuții la problema nașterii manufacturilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea, în Anuarul Institutului de istorie, Cluj, 1964, p.197

făceau într-un an. Numărul fierberilor era destul de diferit de la o lună la alta. La o fierbere se foloseau inițial 12 cîble de orz din care se obțineau 28 tine de bere²⁴. Berea produsă aici era destinată, în primul rînd, de acoperirii necesității domeniului. Se folosea ori de cîte ori era nevoie la curtea episcopiei, cu ocazia unor vizite. Se mai folosea și ca mijloc de plată a slujbașilor și a angajaților sezonieri pentru diferite munci agricole, sau a meseriașilor care efectuau diverse lucrări pe lîngă oficiile economice.²⁵ Cea mai mare parte din producție rămînea însă pentru vînzare. Desfacerea produselor se făcea direct de la manufactură, sau în cîrciumile domeniiale din satele mai apropiate. Mari cantități de bere se vindeau în cîrciumile și hanurile din raza orașului Oradea.

Muncile auxiliare pe lîngă manufacturile de bere erau efectuate de țărani iobagi din satele învecinate, dar spre deosebire de celelalte manufacturi, aici lucrările de întreținerea, pregătirea materiei prime și transporturile erau cu un grad de dificultate mult mai scăzut. Transporturile se făceau pe distanțe mai scurte și pe drumuri mult mai accesibile decît în sudul comitatului. De aceea nemulțumirile și plîngerile țăranilor care lucrau pe lîngă aceste manufacturi nu sînt atît de frecvente ca în cazul celorlalte.

Numărul lucrătorilor calificați aici era mult mai redus. Pe cînd la manufacturile de fier și sticlă erau peste 20 de muncitori calificați aici erau 3-4, adică maistrul berar, 2 lucrători pentru pregătirea malțului și fierberea berii și un fochist²⁶. La aceștia se adăuga un număr de 2-10 zilieri, recrutați din rîndul iobagilor, în perioadele cînd era mai mult de lucru la manufactură.

Maiștrii berari erau nemți, angajați prin contract.

De cele mai multe ori ei veneau de la alte manufacturi, din alte centre și aveau o bogată experiență în acest sens. Condițiile de salarizare erau trecute în contracte. De fiecare fierbere berarul primea o anumită sumă de bani (3-5 fl.) și un vas de bere. Prin acest sistem ei erau cointeresați în a produce cît mai mult. Ceilalți lucrători aveau un salariu lunar fix de 5-7 fl. indiferent de producție.

Cheltuielile de salarizare erau mult mai scăzute în cazul manufacturilor de bere datorită numărului mic al angajaților permanenți. Comparativ cu muncitorii de la alte manufacturi, cei de la berăria aveau venituri în general mai mari și condiții mai ușoare de muncă.

Trebuie să remarcăm că sistemul arenzilor s-a practicat mult mai devreme în cazul manufacturilor de bere. Berăria de la Seleuș a fost arendată cîțiva ani și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (1746-1748), iar începînd cu anul 1770 în continuare pînă la sfîrșitul secolului²⁷. Pe această perioadă documentele cele mai semnificative sînt contractele de arendare, care consemnează obligațiile părților. Demn de semnalat este contractul de arendare încheiat la 31 decembrie 1777 cu arendașii Mihai și Francisc Hankovics, care se obligă la o taxă de 2000 fl. pe an plătită în rate trimestriale²⁸.

În contract se mai fac și alte mențiuni ca: în cazul că nu vor plăti taxa la termenele stabilite li se vor sechestra bunurile, arendașii vor suporta pagubele pricinuite din neglijența lor, sînt obligați să dea episcopiei 75 urne de bere gratuit, la nevoie să-i vîndă berea cu 3 fl. tina, să-i dea țuică bună la un preț convenabil. Se mai prevede apoi că arendașii au voie să-și vîndă berea pe propriile lor cheltuieli, fără a provoca greutatea populației și fără a contraveni intereselor domeniului. Dacă cineva ar vinde bere aici, spre paguba arendașilor, să li se confiște berea. Arendașii pot cumpăra orz și alte cereale din depozitele episcopiei și

24 A.S.O.fond Episcopia romano-catolică de Oradea, Acte economice, dos.3771, f.3; N.Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, Editura științifică, București, 1971, p.169-195

25 *Ibidem*, dos.3775/1752

26 *Ibidem*, dos.3769

27 *Ibidem*, dos.3252

28 *Ibidem*

au prioritate la măcinat la moara din Seleuș. Li se asigură de asemenea lemnele necesare cu 30 cr. stînjenu. Rezultă deci din prevederile contractului că arendarea se făcea în condiții avantajoase pentru episcopie, dar în același timp arendașilor li se asigura posibilitatea de a vinde berea.

Sistemul arenzilor practicat încă din secolul al XVIII-lea și cu preponderență în secolul următor, a fost un pas înainte pe drumul dezvoltării relațiilor capitaliste. Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea fabrica de bere din Oradea-Seleuș este cumpărată de o societate pe acțiuni și va funcționa, pe bază capitalistă, pînă la 1948, apoi își va continua activitatea, în noul sistem, al economiei centralizate, pînă în zilele noastre.

Un alt gen de manufacturi care funcționează în secolul al XVIII-lea sînt cele de hîrtie. În comitatul Bihor, moară de hîrtie a fost ridicată în anul 1788 pe domeniul episcopiei greco-catolice, în hotarul satului Finiș, lîngă Beiuș²⁹. Înființarea și funcționarea morii de hîrtie trebuie pusă în strînsă legătură cu cerințele crescînde de hîrtie, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, datorită sporirii aparatului birocratic, a lărgirii rețelei învățămîntului și a preocupărilor culturale ale episcopilor greco-catolici din Oradea. La moara de la Finiș se produceau 4 sorturi de hîrtie și anume: hîrtia cerată (*Charta cerulea*), de cancelarie (*cancellistica*), bibula și hîrtia concept³⁰. La rîndul lor sortimentele erau de diferite mărimi. Unitatea de măsură pentru hîrtie era balotul sau legătura (*risma*).

Producția morii asigura necesarul de hîrtie pentru reședințele episcopiei din Oradea și Beiuș, pentru administrația domeniului, pentru seminarul greco-catolic din Oradea și pentru școlile confesionale din comitat. Cantități însemnate de hîrtie se vindeau tipografilor din Oradea și Debrețin, unor instituții din Oradea, sau comercianților³¹.

Moara de hîrtie a fost o manufactură cu caracter mixt, la fel ca și celelalte care funcționau în cadrul domeniilor nobiliare. Reclama un număr scăzut de lucrători calificați, care erau aduși de obicei de la Sibiu sau Făgăraș. Se practică și aici sistemul arenzilor. Subliniem că printre arendași figurează și locuitori români din Beiuș³². Moara de la Finiș continuă să funcționează pînă la mijlocul secolului al XIX-lea.

Alături de manufacturile amintite, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, la Oradea ia ființă întreprinderea manufacturieră de mătase de tip capitalist. Fabrica de mătase așa cum e numită în documente, este înființată de către o societate particulară în asociație cu comitatul³³.

În secolul al XVIII-lea în Transilvania industria mătăsii cunoaște o dezvoltare ascendentă drept urmare interesului deosebit manifestat de curtea imperială în cultura viermilor de mătase și a cerințelor crescînde ale pieții interne. În comitatul Bihor cultura viermilor de mătase era larg răspîndită în rîndul țăranilor din împrejurimile Orăzii și era încurajată de comitat, care iniția cultivarea duzilor și cumpăra gogoșile.

Bazele unei manufacturi pentru obținerea firelor de mătase au fost puse în anul 1779 de către comitat³⁴. Firele de mătase se vindeau țesătoriei din Buda. Se întîmpla însă ca, uneori, să nu poată fi comercializate. Se simțea tot mai mult nevoia înființării unei țesătorii care să completeze manufactura existentă. Această inițiativă a revenit unei societăți particulare

29 A.S.O.fond Episcopia romano-catolică de Oradea, Acte economice, dos.473 (*Elenchus aedificationis molae chartaceae Feniensis*); vezi și A.Ilea, *Moara de hîrtie de la Finiș (Beiuș)*, în *Lucrări științifice*, Oradea, 1977

30 *Ibidem* (*Descriptio status molae chartaceae*)

31 *Ibidem*

32 *Ibidem* (*Elenchus...*)

33 A.S.O., fond Prefectura Jud.Bihor, dos.610, f.196-197; I.Suta. A.Ilea, *O manufactură de mătase orădeană de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în *Lucrări științifice*, Oradea, 1971, p.73-79

34 *Ibidem*

condusă de Ludovic Rhédey, care în anul 1793 înființează o țesătorie alături de întreprinderea comitatului. De acum se poate vorbi de o manufactură completă de mătase la Oradea. Conform înțelegerii, societatea și comitatul participau în comun la întreținerea fabricii precum și la venituri și cheltuieli.

Spre deosebire de celelalte manufacturi aici materia primă în cea mai mare parte se cumpăra de la locuitorii antrenați în cultura viermilor de mătase. Toate muncile ce se efectuau aici erau plătite. Operațiunile necalificate le executau deținuții și copiii. Meșterii calificați erau de cele mai multe ori străini. Produsele fabricii se valorificau în Oradea sau alte centre. Spre mijlocul secolului al XIX-lea fabrica de mătase își încetează activitatea.

Putem concluziona deci că începuturile industriei manufacturiere în Bihor își au originea în evoluția economiei marilor domenii feudale. Majoritatea întreprinderilor iau ființă în prima jumătate a secolului vizînd interesele imediate ale proprietarilor de a-și acoperi necesarul de produse pe domenii și a-și valorifica resursele materiale. Ele se mențin pe tot parcursul secolului aproape la aceeași capacitate și funcționează în aceleași relații de producție. Spre sfîrșitul secolului se constată angajarea în proporție mai mare a muncii plătite. După reglementarea urbarială din 1772 mare parte din muncile auxiliare se efectuau contra plată, datorită reducerii cantitative a robotei și a stăvilirii, în parte, a abuzurilor în acest sens. Mîna de lucru calificată a fost atît liberă, aduă din altă parte, cît și autohtonă, legată de economia agrară. Se remarcă de asemenea sistemul arenzilor practicat din nevoia de a obține capital în condițiile lărgirii circulației bănești și a tendințelor sporite de acumulare.

Rolul principal în dezvoltarea industriei manufacturiere rămîne al marii nobilimi, neexistînd o burghezie capabilă de astfel de investiții pe scară largă. În aceste condiții manufacturile din Bihor au constituit un început pentru dezvoltarea ulterioară a industriei capitaliste.

L'INDUSTRIE MANUFACTURIÈRE DANS LE COMITAT BIHOR EN 18e SIÈCLE

Résumé

Dans le comitat de Bihor, en 18e siècle, ce sont grands féodaux laïques et ecclésiastiques qui ont participé presque exclusivement à la fondation de manufactures. Sur les grands domaines féodaux on a construit des manufactures de fer, verre, bière et papier. Du total de 15 manufactures de Bihor, 10 fonctionnaient sur les domaines ecclésiastiques, 3 appartenaient à des familles nobiliaires, une autre avait le caractère de manufacture rustique, la manufacture de soie de Oradea, fondée vers la fin du siècle par une société particulière.

Ayant à la base des documents conservés aux Archives de l'Etat, filiale de Oradea, l'ouvrage décrit les manufactures, leur emplacement, le niveau technique, les matières premières, le procès de production, la force de travail et la valorisation des produits finis.